

Sen o jazyce

Názor, že jazyk je hlavní vlastností, jež definuje tu kterou lidskou, obyčejně národní pospolitost, se u nás prvně objevil v kronice takřčeného Dalimila ve 14. století: když se tam kronikář zmiňoval o „počátku našeho jazyka v Čechách“, měl na mysli jak řeč, tak obyvatelstvo, které jí mluví. Z příbuznosti obou pak v dalších staletích vyplývalo, že vzestup nebo pád jednoho ovlivňoval v té či oné době postavení druhého.

Čeština se do oficiálního (psaného) projevu obyvatelstva českých zemí dostávala pozvolna a opatrně. Jazykem zbožnosti, vzdělanosti a kultury byla ve středověku latina, řečí přemyslovského dvora a od něj pilně opisující české šlechty němčina. Když už se třeba nějaký český mnich, přepisující rukopis, rozhodl připojit na jeho okraj české poznámky, dlouho mohl psát „češtinou“, jakou chtěl: až do 15. století neexistovala pravopisná pravidla, takže psaný jazyk měl tolik podob, kolik bylo dialektů.

Změnil to až Tomáš Štítiny ze Štítného, který za panování Václava IV. zavedl jazykový pořádek do česky psané náboženské (dnes by se řeklo odborné) literatury, a především Jan Hus: popularizaci jeho pravopisné reformy pomohl vynález, jímž Hus vyřešil starý problém české řeči v psané podobě, kdy totiž zdaleka ne všem českým souhláskám odpovídalo písmeno latinské abecedy. Hus vymyslel diakritiku, tedy rozlišovací znaménka (čárky a háčky). Rozšíření takto kodifikované české řeči pomohly husitské války, které u nás na dlouhou dobu nastolily převahu českého živlu nad německým. A po nich vynález knihtisku, který dodal knihy psané kvalitním jazykem i čtenářům, kteří by jinak neměli šanci se s nimi setkat.

Díky tomu třeba biskup Jednoty bratrské Jan Blahoslav, tvůrce Gramatiky české, nejenže se mohl ve druhé polovině 16. století těšit z mimořádného rozkvětu české řeči, ale zároveň upozorňoval, že o kvalitu jazyka je třeba dbát a na prvním místě ho chránit před znečištěním z cizích zdrojů, hlavně němčiny a latiny. „Není dobré v cizích škorních choditi, ale raději své vlastní přirození cvičiti, a jakž co komu přirození dalo, tak toho užívati,“ radil čtenářům.⁴⁵¹ Pranyřoval autory, jejichž

spisy byly znešvařeny germanismy nebo latinismy, a vyzdvihoval ty spisovatele, kteří si na českém vyjadřování dali záležet – třeba Oldřicha Velenského, Řehoře Hrubého z Jelení a Viktorína Kornela ze Všehrd. V sedmeru dodatků ke své Gramatice Blahoslav vyzval čtenáře, aby jazyk přizpůsobovali novým potřebám nikoli přebíráním slov odjinud, ale aby vyšli z neporušené řeči lidí na českém a moravském venkově. Tímto způsobem, a nikoli svévolným opravováním jazyka, jehož se – třeba v dobré víře – dopouštějí jeho různí samozvaní zlepšovatelé, bude jazyk plynule obrozován prostřednictvím svého vlastního, vnitřního génia.

Blahoslav tím bezděky vytyčil skoro všechny rozhodující směry, jimiž se vydali pozdější, zejména obrozenští strážci čistoty řeči. I oni byli přesvědčeni, že nejlepší česká díla byla napsána v daleké minulosti, a vyzdvihovali v tom smyslu konkrétní autory, jako byl Daniel Adam z Veleslavína nebo Jan Ámos Komenský. Také oni věřili, že je správné a žádoucí bránit jazyk před cizími vlivy, a mnozí si při tom počínali s nečekanou razancí. Hnutí opravovatelů českého jazyka nakonec zasáhlo široké vrstvy odborné i laické veřejnosti.

Ve srovnání s tím, co se v české řeči začalo dít po Bílé hoře, se období předchozí jeví jako rajská doba, za kterou je možné se ohlížet, na niž však bude obtížné navazovat. Vlastenecký literát Jakub Malý například ještě v roce 1877 dělil dějiny české řeči do čtyř etap: věk mladosti (od nejstarších časů po Husa), věk mužského květu (po Bílou horu), věk sešlosti a úpadku (po vládu Marie Terezie) a znovuzrození. Jiní nazývali předbělohorské období, především vládu Rudolfa II., z jazykového hlediska rovnou zlatým věkem české řeči a literatury: nikdy dřív podle nich nevycházelo tolik českých spisů, psaných tak bohatým jazykem.

Josef Jungmann v článku O klasičnosti v literatuře české snil o dobách, kdy psali „Veleslavínové, Komenští a Kocínové“, a stěžoval si: „Při všem snažení svém jich čistotou a vlastností jazyka převýšiti, ba ani dostihnouti mocni nejsme.“ Jungmann věřil, že právě na autoritě starých mistrů české řeči je nutno založit nové mluvnice a frazeologie, různé strážce a brusy českého jazyka, a sám tak se svým Slovníkem česko-německým učinil.

To už však měla česká řeč za sebou dlouhé období úpadku, zahájené pobělohorským odchodem významné části českých vzdělanců

do ciziny. Jazykovědci jako František Oberpfalcer (Jílek) sice ještě po vzniku republiky psali zálibně například o Komenského „milém a milostném jazyce otcovském“ a v jeho českých spisech nacházeli „vlastní vnađu, mládí a půvab, který lahodí právě tak učencům jako prostému muži“, ⁴⁵² to však bylo spíš dědictví minulých a slavných dob Jednoty bratrské. Další z exulantů, Pavel Stránský, ve stejné době jako Komenský psal spíš o „nestoudném“ ⁴⁵³ znešvařování jazyka.

Důsledky vytlačování češtiny na venkov, odkud přestala napájet řeč měst a vzdělců, se dostavily v 18. století v díle lidí, jako byl Jan Václav Pohl. Problematičnost jeho řešení, jak jazyk přizpůsobit požadavkům nové doby, naznačil už název jeho spisu Pravopisnost řeči české (1756). Pohl věřil, že jazyk spasí novotvary, které smí vymýšlet kdokoli (například on sám), většinou skládáním slov, jež už existují. Problém byl, že sám uměl česky jen špatně. V době, kdy český jazyk ještě neměl sebeobrané mechanismy, tak podlehl zájmu amatérských filologů, jako byli vedle Pohla Leopold Svojský („knězotepec“, „klášteroborec“ – míněn Žižka), Karel Borovský („ospalováhavost“), Damascen Marek („mozkobrusná otázka“, „horlivotepčení“ – míněn horečný tep) a další.

Vlivem samozvaných „oprávců“ se tak čeština ocitla ve smrtelném ohrožení. Ještě o téměř dvě století později psal literární historik Arne Novák: „Vedle krajních vulgarismů zavádějí lžigramatikové neústrojné, nově vynalezené a vyumělkované stvůry tvaroslovné; vedle otrockých napodobenin cizích tvarů a složenin vnucují násilně jazyku své dobrodružné nápady, založené na úplném nepochopení jazyka i mluvnictví.“ ⁴⁵⁴

Skutečným vzdělcům byla v této době česká řeč ještě lhostejná – což odrážel i jejich nezájem o tiskoviny vydávané v českém jazyce. Pražské poštovské noviny, jediný list vycházející v roce 1771 česky, měl náklad 100 výtisků a vydavatel si stěžoval, že z nich prodá jen čtyři – dva ve Vídni a dva v Praze. Po zániku titulu a jeho zmrtvýchvstání v roce následujícím se abonentů přihlásilo devět. První číslo skutečných, česky psaných Pražských novin na sebe muselo nechat čekat skoro deset let.

Obrat přišel paradoxně v době, kdy se zdálo, že nad češtinou padl definitivní rozsudek – tedy za vlády Josefa II., který se v zájmu sjednocení říše rozhodl vytlačit češtinu ze škol i úřadů. V představách

pozdějších vlasteneckých českých literátů to byly lidové vrstvy, jež úpadek jazyka na poslední chvíli zastavily; filolog František Černý třeba v roce 1890 psal: „V odlehlých chýších lidu venkovského, v tajném úkrytě hor a lesů žila památka slavné naší minulosti; v prostých chaloupkách jazyk český, vypuzený z paláců královských i šlechtických a z odnárodnělých i poněmčených měst, nalezl útulek; zde žili ti, kdo měli v srdcích ještě vroucí lásku k svému národu.“ ⁴⁵⁵ Z tohoto „zákoutí nejskrytějšího, z chýší nejchudších, v kterých nikdy neumlkly hlaholy řeči české“ ⁴⁵⁶ pak podle Černého vyšla většina oněch mužů, kteří se rozhodli obnovit jazyk svých praotců.

Skutečnost byla možná aspoň v první fázi obrození trochu jiná; venkov byl sice v té době posledním odbytištěm nově tištěných českých knih, bylo by však chybou předstávat si, že šlo o hodnotné tituly – převažovaly mezi nimi různé nebeklíče, pekelné žaltáře, kramářské písně a podobně. Soudě podle toho, český venkov azylem národní vzdělanosti nebyl. První, kdo v Čechách vystoupil na obranu české řeči, byli šlechtici (jako vlastenecký hrabě František Josef Kinský, který svůj spis Úvaha o důležitém předmětu, bránící českou řeč, vydal už v roce 1773) a kněží (jako Václav Fortunát Durych a František Faustin Procházka). Po nich se přidali další autoři, písaři z pozice obránců české řeči, kterou je potřeba vrátit na historický piedestal, na němž už kdysi byla.

V roce 1775 vydal František Martin Pelcl Obranu jazyka českého od Bohuslava Balbína, o osm let později Karel Ignác Thám předložil Obranu jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, v roce 1792 vydal Jan Josef Rulík Slávu a výbornost jazyka českého atd. K tónu doby patřilo líčit dřívější významné literáty jako bytosti ponížené pozdějším jazykovým úpadkem: Jan Hus, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Karel ze Žerotína a další se na nás smutně dívají a jsou zklamáni hanbou a potupou řeči, kterou vidí.

Poměry se však začaly zvolna, zatím nepozorovaně otáčet. V roce 1785 ochotníci otevřeli v Praze české divadlo, o osm let později česká šlechta v hlavním městě oslavila první českou svatbu, na níž byli účastníci oblečeni v národním kroji a hovořili česky. Na přelomu 18. a 19. století se pomalu začalo šířit hnutí vlasteneckých učitelů, kteří z vlastní vůle (zdarma) učili na středních školách češtině.

Odklon od praktické a rozšířené němčiny směrem k jazyku zasutému v minulosti se dnes jeví jako rozhodnutí, o jehož významu

a perspektivě bylo nutné dlouho přemýšlet. Možná že to ale bylo jinak. Když se Josef Dobrovský v roce 1801 zeptal zblislavského faráře Františka Vambery, z jakého důvodu se rozhodl psát si s ním česky, dostal takovou odpověď: „Zapřísáhl jsem se silně, silně jsem se zapřísáhl, žádnému více nepsati a se žádným více jinak nemluvit, kdo česky zná, nežli česky. Jestliže se to nám Čechům od našich pronárodů posměšně vytýká, že toliko v cizích řečích sobě píšeme a mezi sebou mluvíme, proč bychom nemohli tomu odvyknouti? Jest tomu snad tak těžko odvykati? Já myslím, že ne, a proto jsem se zapřísáhl.“⁴⁵⁷ Kdo v tom nevidí vysvětlení, je slepý: mnozí lidé pro své rozhodnutí nepotřebovali zvláštní důvod, neboť cítili, že oni sami jsou tím důvodem.

Ještě nedávno, před pár desetiletími, bylo pro Čecha toužícího po vzdělání samozřejmostí odpoutat se od prostředí, z něhož vyšel, počítaje v to i rodnou řeč. Na přelomu 18. a 19. století, v čase napoleonských válek (jež v této věci sotva zůstaly bez vlivu), se naopak objevil názor, že rodnému, nevzdělanému a napůl barbarskému prostředí lze zůstat věrný, pozdvihne-li je člověk na jistou vzdělanostní úroveň. Především tak lze rozumět tehdejší osobním a vlasteneckým volbám, které by se jinak z úst dobových mluvčích jevily iracionálně.

Antonín Jaroslav Puchmajer, pozdější zakladatel první novočeské básnické školy a autor Ódy na jazyk český, si původně myslel, že bude básníkem německým. V roce 1791 se však v pražské univerzitní knihovně setkal s dalším příštím českým poetou Šebestiánem Hněvkovským. Když uviděl, že přítel listuje jakousi starou českou knihou, začal se divit, jaké škváry to bere do rukou. Podle Františka Černého, který setkání obou mužů převyprávěl, potom Hněvkovský zaskočil Puchmajera trefnou připomínkou, že totiž Němci mu za jeho nošení dříví do lesa jen těžko budou vděční, kdežto Češi i nejmenší nový podnik přijmou s povděkem. „Rozněcoval pak víc a více Puchmajera, takže z něho učinil vbrzce horlivého Čecha, a Puchmajer, cítě v sobě nadání básnické, pokusil se již jako bohoslovec skládati básně české i své druhy k tomu vybízel.“⁴⁵⁸

I u Jungmanna a Palackého byl podle jejich životopisců první pobídka pro vlasteneckou práci stud, že neumějí dobře česky. Jungmann zachytil počátek svého probuzení v proslulé pasáži Zápisků: kdykoli se měl doma, mezi svými Čechy ve vsi na Berounsku, zapojit do debaty, napadlo ho vždy dřív devět možných výrazů v němčině než jeden

český. Výsledkem bylo, že koktal. Jakási příbuzná si z něj potom před ostatními dělala legraci: „Já vždycky slychala, že jen v Otročinovsi (odtud byla) koktají, ale nalézám to i v Hudlicích.“⁴⁵⁹ Vtip, který se přítomným patrně zdál neodolatelný, naplnil Jungmanna hanbou – takže se zařekl, že se v mateřštině zdokonalí tak, aby tetě vytřel zrak. Což dodržel.

V podání dobových spisovatelů připomínají podobné konverze od němčiny do češtiny obrácení svatého Pavla (historik národního obrození Josef Kočí psal v té souvislosti o „slavnostních slibech řeholních“).⁴⁶⁰ Dochovaná svědectví to potvrzovala. Plzeňský profesor a buditel Josef Vojtěch Sedláček zažil okamžik náhlého osvícení v roce 1816 na městské poště, kde při listování německými žurnály narazil na česky psané Hromádkovy Vídeňské noviny. „Četl a žasl,“ zachytil onen moment František Černý; tak plynně a lahodně psané básně prý příloha obsahovala. „Jako by mu běhlo spadlo z očí, cítil sebe najednou očarována a jako navracena ve dny svého dětství, kdež uchu jeho s rozkoší slychati bylo sladké zvuky řeči mateřské.“⁴⁶¹

Českých spisovatelů bylo zatím jen několik, ale národ si je hýčkal. Literát František Hajniš zaznamenal, jak ve čtyřicátých letech 19. století vypadala návštěva vlasteneckých měšťanů, kteří přijeli do hlavního města z Krkonoš. Těšili prý se sice na „matičku Prahu“, jejich hlavním přáním však bylo poznat se osobně s některým z českých spisovatelů. „Zavedl jsem je do kavárny k Červenému orlu, kam chodíval Hanka, Čelakovský, Franta Šumavský, Tomíček, Tyl a jiní. Když jsme z kavárny odcházeli, jeden z venkovanů pravil: ‚Blažený orle, pod svýma křídlyma chováš pravé poklady!‘“ Ráno před osmou hodinou jim nachystal další atrakci, zavedl je do Karlovy ulice ke vchodu do Klementinské koleje, kudy tou dobou chodíval sám Josef Jungmann. „Čekali jsme s napětím – a hle, tu přicházel náš tichý génius; jak jsem je naň upozornil, všichni smekli a upřenými zraky na Jungmanna pohlíželi, až nám v koleji zmizel. Potom nejstarší z nich obrátil se ke mně a se slzou v oku pravil: ‚Pane, vy jste nás velice oblažil, díky vám. Ach, jak nám toho venku budou záviděti, že jsme viděli Jungmanna!‘ Jeho slza však byla výmluvnější nežli jeho slova.“ Do třetice vzal Hajniš své hosty do českého knihkupectví – a tam se na ně opět usmálo štěstí: po chvíli přišel František Rubeš a nakonec sám Josef Kajetán Tyl. Venkované už měli nakoupeno, a přesto neodcházeli z krámu, takže to i majiteli

panu Pospíšilovi začalo být divné: zeptal se jich, mají-li ještě nějaké přání. Mluvčí krkonošské společnosti předstoupil a pravil: „Prosíme za odpuštěnou, ale my jsme venkovské mušky a rádi bychom ve stínu těchto lvů pobýli.“⁴⁶²

Lvi existovali, bylo jich však zatím jen pár. Materiál, se kterým se chystali pracovat, se jevil neuchopitelný a patřil k obecně vysmívaným. Němci, oddávající se četbě a studiu své bohaté literatury, si právem dělali legraci z českých knížek, vytištěných na chatrném papíře, špatným tiskem a v úpravě ze všeho nejvíc připomínající jarmareční písni. Český student a pozdější farář-buditel Josef Liboslav Ziegler tak dlouho poslouchal posměšky německých kolegů nad českou „lešpápiovou literaturou“, až ho napadlo řešení: dal české spisy svázat do vkusné a ozdobné vazby. Němci koukali. Tradovaly se i správné odpovědi Čechů Němcům, napadajících je kvůli jazyku – jako byla ta, kterou podle Františka Černého uštědřil kterémusi Němci František Palacký: „Jal se rozprávěti po česku, i osopil se na něho jeden Němec: ‚Pane, já mluvím česky jenom s nádeníkem!‘ Palacký pak rozhorleně odvětil: ‚A já německy jenom se svým pinčlíkem.“⁴⁶³

Určující vliv na zrod novodobého pojetí českého jazyka měl Josef Jungmann. V roce 1806 vydal svá dvě proslulá jazyková „rozmlouvání“, nazvaná O jazyku českém: mnozí jeho pokračovatelé dodatečně označili za start obrození tuto chvíli. Proti tradiční představě, že vlast tvoří člověku kraj, v kterém žije, spolu s jeho obyvateli, vyjádřil Jungmann názor, že rozhodující je vztah k jazyku – a to nikoli k řeči vyšších a vzdělaných tříd, ale těch, kdo ty druhé vlastní prací živí: tedy k jazyku selského stavu.

„Sedlák jest obyvatel země nejpřednější,“ psal Jungmann. A tento mluvčí českého plebejství by podle něj mohl svým německy hovořícím sousedům právem namítnout: „Já vám dávám jísti: jste-li vy lidé jako já, mluvte, ať vám rozumím!“ Vládu nad rozumem převzal cit; jazyk se neměl zkoumat, ale milovat. Je-li řeč nemocná, tak jako čeština, je příčin k lásce vlastně nejvíc, vyvozoval Jungmannův současník Karel Alois Vinařický: matka ze všech dětí také nejvíc miluje to, které je nemocné nebo zmrzačené.

Češi se stali národem filologů. Literární historik Jan Jakubec spočítal, že v letech 1775–1825 vyšlo 28 českých mluvnic, 28 pojednání o jazyce a 14 slovníků. Byl to výsledek Jungmannových organizačních

schopností; na rozdíl od většiny obrozenců se dokázal obklopit spolupracovníky, rozděloval úkoly. I oni po jeho vzoru začali produkovat vlastní texty. Jungmannův přítel kněz Antonín Marek v roce 1820 v práci nazvané V jakém jazyce v Čechách psáti promluvil na téma jazyk jako hlavní poznávací znak příslušnosti k národu. A družina nejmladších „jungmannovců“ v čele s Václavem Hankou rovnou svedla zápas o správnou aktuální podobu češtiny.

Sporu předcházelo vydání Dobrovského Mluvnice jazyka českého (1809), základní práce o české jazykovědě. Uživatelé a vzdělavatelé jazyka z ní nabyli dojmu, že konečně dostali do rukou „zákon“ opírající se o češtinu „zlaté“ veleslavínské doby a umožňující její pomocí vyřizovat všechny jazykově sporné případy. Platilo to až na jednu důležitou výjimku, a tou bylo psaní „ypsilonu“, respektive „ioty“: zde Dobrovský zřejmě vycítil, že staročeské psaní „y“ po souhláskách „c“, „s“ nebo „z“ (a tvoření slov, jako bylo „cyzý“ a podobně) je v přílišném rozporu s jazykovou praxí počátku 19. století – a doporučil, aby se uživatelé raději řídili principem analogie.

Členové Hankovy družiny se s tímto progresivním pravopisem ztožnili, proti nim se postavil renomovaný (a konzervativní) jazykovědec Jan Nejedlý. Jejich boj trval deset let, probíhal veřejně a z obou stran byl veden velmi vášnivě. Byl to spor o to, lze-li jazyk inovovat, nebo má-li se čeština podobat výborně preparovanému muzejnímu exponátu. Když Jungmann v roce 1820 vydal spis Slovesnost, napsaný novým, analogickým pravopisem a uvádějícím navíc do oběhu nově vytvořená slova jako „lze“ či „nelze“, nazval ho Nejedlý posměšně „nelzelistou“. A když Antonín Marek přispěl do řečové normotvorby spisem Logika nebo Umnice, obořil se Nejedlý na celou jungmannovskou školu – podle něho „Kazičechů“.

Na konci dvacátých let a v třicátých letech předminulého století se podle postoje k analogickému pravopisu v Čechách posuzovalo, kdo je staromilcem, lpícím na komických hodnotách, a kdo jde s dobou. To však konzervativci ještě netušili, že Jungmannova družina je odhodlána zajít v přízpůsobení spisovného jazyka hovorové řeči ještě dál. Když Josef Franta Šumavský začal místo „g“ psát „j“ a místo „j“ napsal „í“, přítel a gramatik Norbert Vaněk se na něj hněval: začnou-li Češi dávat u písmene „í“ „vocásek nahoru“, nebudou mít novoty konce! Poté co ve čtyřicátých letech Sbor k vědeckému vzdělávání řeči

Jan Nejedlý

Repro z knihy Luďka Nováka
Antonín Machek, Praha 1962

a literatury české (určující tehdy jazykovou normu) Frantovy novoty se Šafaříkovým souhlasem doporučil, zašel Franta v neslýchaných změnách dokonce ještě dál a místo starého „w“ začal psát moderní, prosté, od balastu minulých dob oprostěné „v“; místo staré koncovky „au“ psal „ou“ a podobně.

Nejedlý svůj zápas prohrál; novým, skutečnosti odpovídajícím pravopisem psali během pár let všichni. Svádělo to ovšem k nové individuální normotvorbě – podobné té, jaké užil Josef Jungmann při práci na svém Slovníku česko-německém (1834–1839). Aby dokázal, že česká slovní zásoba se vyrovná německé, vytvořil Jungmann nová slova – a postupoval při tom podivuhodně citlivě, inspiroval se starou češtinou, současnou venkovskou mluvou i výrazy cizích slovanských jazyků. Mnohá z jím vytvořených slov („příroda“, „obzor“, „vkus“, „věda“, „úvaha“, „vzduch“ a další) se vžila tak dokonale, že dodnes nikoho nenapadne, že je nejdřív musel někdo vymyslet.

Zdaleka ne všichni Jungmannovi spolupracovníci a nástupci však postupovali tak citlivě. Josef Franta Šumavský, který podobně jako Jungmann vydal svůj vlastní, monumentální Úplný německo-český slovník, dosáhl opaku: vytvořil řeč, kterou nemluvil vůbec nikdo, a která tím, že si brala od každého trochu, zůstala nakonec všem nesrozumitelná. Frantovo novátorství kritizovali Šafařík i Palacký, pracovitý Franta si však u veřejnosti přesto získal jméno – mimo jiné jako autor žertovných „brousků“, článků odhalujících cizí jazykové poklesky, které ve čtyřicátých letech psal do Květu a do Amerlingova Posla z Budče. Posun proti ještě nedávné minulosti byl zřejmý: zatímco Dobrovský nebo Jungmann věřili, že spisovný jazyk má být mezi jeho uživateli nalézán, Franta ho toužil sám vynalézat.

Už bylo jasné, že čeština přežije; otázka však byla, v jaké podobě. Byla vytvořena nová česká gramatika, duch řeči se však zdál stále německý. Buditel Jakub Malý v knize Příkladové české mluvy v roce 1846 psal: „Nelze zapírat, že jazyk český v nejnovější době vždy větší a větší porušení bře, více než kdy jindy se zněmčuje. Toto jeho zněmčování jest přirozený následek jeho šíření se; neboť dříve, dokud jazyk český v opovrženosti trval a pouze na nižší třídy se omezoval, kazila jej němčina leda ve městech; u větší části národu, němčiny neznající, vždy v jisté míře čistotu a neporušenost svou udržoval. Čím více však se k němu přihlašovalo lidí vzdělanějších, kteří v němčině jsou

Josef Franta Šumavský

Repro z knihy Miloslava Kaňáka

Josef Franta Šumavský, Praha 1975

vychováni německému myšlení přivykli, tím více počal přijímati frázi a obrátů německých, prv jemu neznámých.⁴⁶⁴ Čím lépe je, tím je zároveň hůře.

Na místo dřívějších Obrán nyní nastoupily jazykové Brusy. Jejich autoři, kteří si říkali brusiči, byli rozhodnuti zbavit češtinu všech nebezpečných německých vlivů. Institucionálně o ně pečoval Sbor pro vzdělávání řeči a literatury české, založený při Českém (pozdějším Národním) muzeu a pověřený vyhledáváním jazykových chyb v českých textech, upozorňováním na ně a zjednáváním nápravy. O publikaci knih, psaných kvalitním českým jazykem, se měla od roku 1830 starat Matice česká. Muzejní sbor už v roce 1845 vypsala zvláštní cenu za vytvoření díla, které by shromáždilo všechny případy špatného nakládání s českým jazykem, vybrané z novin a krásné literatury. Povzbudil tak zájem brusičů, nejčastěji středoškolských učitelů, kteří věřili, že jazyk zlepšený jejich úsilím se stane po odstranění nežádoucích příměsí ostrým jako břit.

Každý dobrý Čech se podle brusičské logiky měl stát tvůrcem vlastního a nenapodobitelného jazyka, který měl sloužit jako jeho poznávací znak. Spisovatel Alois Vojtěch Šmilovský se dal do nekonečného obrábění svých vět v naději, že nakonec vymyslí jazyk, který bude stejně snadno identifikovatelný jako Smetanova hudba. „Pozná-li každý Čech Smetanu, i kdyby se nepodepsal, pozná i mne ze slohu.“⁴⁶⁵ Spor byl přirozeně o to, kam až může brusič při odstraňování jazykových kalů zajít.

Aby profesor filologie na pražské univerzitě (a brusič) Martin Hattala ukázal, že jazyk může měnit jenom ten, kdo respektuje jeho zákony, vypomohl si příkladem z antické historie. Římský císař Tiberius prý se v jakémsi rozhovoru dopustil gramatické chyby. Když ho za to přítomný gramatik Marcellus pokáral, vystoupil druhý znalec latiny Capito s poukazem na to, že všechno, co císař řekne, je už z tohoto důvodu správnou latinou – a pokud snad ne, brzy se jí stane. V té chvíli prý se ukázal rozdíl mezi dvořanem a gramatikem, neboť Marcellus odmítl Capitovu teorii slovy: „Ty, ó císaři, můžeš jen lidem práva římského dopřát, ale slovům nikdy.“⁴⁶⁶ Così podobného se podle Hattaly vyprávělo také o císaři Zikmundovi: když na kostnickém koncilu požádal přítomné církevní otce, aby odstranili husitské schizma, užil ve slově „schizma“ špatný rod. Otcové ho opravili, Zikmund trval na tom,

že jako císař může mluvit, jakou latinou chce; výsledkem v každém případě bylo, že gramatika se kvůli císaři neměnila, v jazyce zůstalo vše při starém.

Pokud Hattala volbou těchto příkladů chtěl dát najevo, že brusič má k jazyku přistupovat citlivě, sám se jimi moc neřídil. Jeho heslem bylo: „Rezat, řezat!“ Jím koncipovaný Brus z roku 1877 mu zjednal pověst podivína: bylo v něm všechno možné, jenom ne objektivně platná věda. A jeho autorita působila: zatímco logickým by se zdálo vylučovat z jazyka ty cizí vlivy, které šly proti jeho skladebnému duchu a působily v organismu české řeči jako cizí těleso, brusiči zahájili likvidaci všech slovních spojení, která měla třeba jen náhodou tutéž podobu jako německé vazby. Po Praze se začalo ironicky říkat, že bude zrušena věta „strom je zelený“, protože německy se řekne „der Baum ist grün“.

Už však bylo pozdě. Lidé, jako František Dobromysl Trnka, Vincenc Pavel Žák nebo Jan Javůrek, uvěřili, že jsou historií povoláni k vyčištění zaneřádaného Augiášova chléva. „Nápady divné má není české, Čechovi připadají divné věci (na mysl), neb mu tanou na mysl,“ psal Jabůrek. „Žádati něco, zcela špatně, Čech žádá něčeho neb někoho, jakož i správně mluvíme: žádat někoho oč, zač, čeho od koho, na kom, aby, že.“⁴⁶⁷ Nekonečná robota slibovala desítky roků namáhavé práce. „A kdo pohříchu by stačil, by vše vypravil, co trusu a kalu vnášeno v jazyk náš z úradů, ze škol, z kazatelen a odjinud, a to od dávných již věků až do dob našich?“⁴⁶⁸ stěžoval si Javůrek. Byla to pravda: Kdo?

František Bačkovský si myslel, že by to třeba mohl být on. Nejenže psal a vydával vlastní brusy, ale sestavoval z nich syntézy práce své i dalších brusičů, takzvané „oprávce“: ještě podrobnější a ještě univerzálnější. Kdo podle něj řekl „Není každý den posvícení“, dělal chybu; správně bylo „Ne vždy hody, také někdy vody“. Říci „Má smůlu“ byla chyba; správnější bylo „Všecko mu křížem jde“. Místo „Táhnout za jeden provaz“ se mělo říkat či psát „Na jedno kovadlo tlouci“. A tak dále.⁴⁶⁹

Báčkovský chtěl prospívat hlavně učitelům a filologům; doufal, že se k nim časem přidají i spisovatelé. Povolání ke své práci zaštiťoval předchozím tříletým působením v roli učitele češtiny na gymnáziu, roční praxí korektorskou a ovšem činností redakční a autorskou. Kritizoval jiné své současníky brusiče, třeba Jana Evangelistu Kosinu, a věřil, že sám na rozdíl od nich dokáže „pravidla sestrojovati dle řeči,

OPRÁVCE

poklésků mluvnických

neboli

Brus jazyka českého.

Všemu žactvu i vůbec obecenstvu

sestavil

Dr. FRANT. BAČKOVSKÝ.

Čtvrté, zcela přepracované vydání.

V P R A Z E.

Nakladatel Dr. FRANT. BAČKOVSKÝ, knihkupec.

1894.

Brusy Františka Bačkovského patřily k těm nejautoritativnějším. Repro archiv autora

nikoli řeč podle pravidel“ – a že si také dokáže počínat systematicky.⁴⁷⁰ Ne tedy třeba jako kanovník Vinařický, který v roce 1843 napsal knihu básní Varyto a lyra tak, aby se v ní vedle sebe nikde nesetkaly dvě souhlásky (byl přesvědčen, že právě to je hlavní vada na libozvučnosti mateřského jazyka); na kvalitu jeho poezie to však zdaleka nemělo takový vliv, jak doufal.

Čeština „zlatého“ věku, Komenského nebo Veleoslavínova, platila za hlavní jazykový vzor do 19. století. Ještě v samém jeho závěru se filolog Jan Gebauer ve své české mluvnici opřel o autory z předbělohorské doby. Když se však jazyk znovu stal řečí vzdělaných vrstev, bylo jasné, že jazyk Jednoty bratrské už nemůže potřebám moderní doby stačit. Ani na pilnou práci ctižádostivých brusičů se nedalo spoléhat. Odkud tedy začít vytvářet novou jazykovou normu? Několik českých jazykovědců došlo k závěru, že za základ by mohlo posloužit dílo předních českých spisovatelů, kteří (řečeno slovy Ferdinanda Strejčka) „nám jako mistři slova zanechali ve svých drahocenných spisech nedotknutelný poklad jazykový, a že z toho pokladu nesmí býti nic zbytečně ztraceno ani vyhozeno, že oň nesmíme býti zkracování, ochuzování ani olupování“.⁴⁷¹

Tento názor samozřejmě nepostrádal logiku; problém byl v tom, jak určit, kdo takovým „dobrým autorem“ je či není. Bylo jasné, že musí jít o spisovatele čteného – není nutno udržovat v paměti jazyk, který není v oběhu. Avšak ani dílo, milované celým národem, neposkytovalo záruku, že bude jazykově čisté – třeba o Babičce Boženy Němcové se vědělo, že před jejím školním vydáním bylo nutné provést v textu desítky jazykových korektur, nesprávné užívání jazyka se vytykalo i básníku Jaroslavu Vrchlickému a mnoha dalším.

Jak poznat spisovatele, který by mohl být po jazykové stránce vzorem? Kde je pravidlo? Uplynul dlouhý čas, než jazykovědec Václav Ertl, autor takzvané „teorie dobrého autora“, mohl napsat, že takový ideální spisovatel neexistuje a že za jazykově správné lze považovat jen to, na čem se větší část respektovaných literátů shoduje. Píše-li například většina důležitých spisovatelů infinitiv s koncovkou „-ti“, nezbyvá lingvistům nic jiného, než označit takové psaní za správné; dojdou-li však přední literáti v budoucnu k názoru, že tato koncovka je zastaralá, nastane i jazykovědcům povinnost teorii takové praxi přizpůsobit. Pro vývoj české řeči mělo toto poznání významný důsledek: napříště

to neměl být žádný autor z šestnáctého století, ale ani soudobý „dobrý spisovatel“, dokonce ani žádný jiný jedinec (například brusič), kdo měl mít právo diktovat pravidla jazyka praktickému životu. Tato pravidla měla vzejít ze života obce, z názorů kolektivu citlivých mluvčích, kteří jazyk užíváním vytvářejí.

V době, kdy Václav Ertl dospěl k těmto optimistickým závěrům (v roce 1927), však musel zároveň i konstatovat, že vznik samostatné republiky s sebou přinesl i novou generaci brusičů, která měla v úmyslu napojit českou řeč nikoli už životodárnou mízou českých nebo moravských nářečí tak jako kdysi, ale čerstvým popřevratovým objevem: slovenštinou.

Od počátku existence společného státu převážil na české straně názor, že slovenština je geneticky i evolučně jazykový útvar totožný se souhrnem slovanských nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, a že tedy čeština a slovenština jsou dvěma větvemi téhož jazyka, takzvané pračeštiny. Na Slovensku se vedle těchto názorů prosazovaly i teorie opačné, jako byla například ta, jejímž otcem byl filolog Samuel Czambel: podle jeho mínění nejenže slovenština byla jihoslovanského (nikoli tedy českého) původu, ale její čistotu kazilo velké množství bohemismů, podobně jako českým jazykovědcům překážely germanismy v češtině. Czambel a jeho následovníci stejně jako brusiči v Čechách věřili, že slovenština dosáhne své „svojskosti“, svébytnosti, jen tehdy, až se žádné její slovo nebude podobat slovu v žádném jiném jazyce.

Čeští filologové, kteří po roce 1918 upozorňovali na romantickou podobu této slovenské obdoby starého českého brusičství, bezděky odhalovali i slabiny českých brusičských snah. „Zase se tu hlásí ten starý romantismus, který pokládá spisovnou slovenštinu za samoučelnou, chrání její osobitost, svéráz, ale zapomíná na to, že jejím hlavním úkolem je vyhovovati kulturním potřebám, že pravopis je jen vnější roucho jazyka, které nemá žádný zásadní význam, a že tedy v pravopise záleží na shodách a podobnostech s češtinou ještě méně než v jazyce samém,“ psal František Trávníček. „Je marné bránit se shodám v pravopise, když se samy jazyky tolik shodují... Ryzost slovenštiny i v pravopise je romantické heslo, jehož provádění pohltí mnoho času a energie, ale nijak nepřispěje ke kultuře spisovné slovenštiny, tolik potřebné.“⁴⁷²

Po vzniku republiky v roce 1918 se nabízely celkem tři různé způsoby česko-slovenského národního a jazykového uspořádání: postupné splynutí v jeden národ mluvící jedním jazykem, existence jediného politického národa hovořícího dvěma jazyky a existence dvou národů a dvou řečí vedle sebe. Na české straně se za výchozí fakt považovala existence jednoho politického československého národa, jehož příslušníci zatím hovoří jak česky, tak slovensky. Slovo „československý“ mnohým Čechům znělo jako „perspektivně český“. Jak se však mělo ukázat, slovenský názor směřoval k oddělení obou jazyků i národů a tento trend v zemi postupně sílil, až převládl.

Mnozí z těch, kdo věřili v československý národ, snili i o společném jazyce, jenž vznikne spojením všeho, co je v češtině a slovenštině dobré a životodárné. Podle těchto představ, jež na české straně jako první v roce 1922 zformuloval filolog Antonín Frinta, měl být budoucí státní jazyk ušetřen komplikace v podobě hlásky „ř“; místo českého „ů“ a slovenského „ô“ se mělo vyslovovat „ó“ (například tedy „nóž“, „dókaz“) a podobně. Jazykovědci upozorňovali na to, že v lidských dějinách až dosud žádný živý jazyk nevznikl slepením dvou hotových spisovných řečí a že umělé jazyky, vzniklé spojováním ostatních (jako esperanto nebo volapük), zůstaly přes svou masivní propagaci hříčkou pro nevelký okruh lidí.

Trávníček varoval, že přechod česky nebo slovensky školených vzdělanců na nový jazyk by znamenal zastavení veškeré kulturní práce na mnoho let: „S pokusem o umělou jednotnou spisovnou mluvu je to asi tak, jako kdyby hospodář před setím dělal pokusy se sloučením žita a pšenice, promeškal dobu setí a nechal svá pole ladem.“⁴⁷³ Celý pokus, bude-li realizován, podle něj s největší pravděpodobností skončí tím, že jak Češi, tak Slováci si své staré jazyky ponechají a země bude mít místo dosavadních dvou spisovných řečí tři.

Pokud sloučení obou národních jazyků do jednoho nebylo reálné, zbývalo buď ponechat obě řeči vedle sebe, nebo přijmout jednu z nich a vrátit se do situace, která existovala až do čtyřicátých let 19. století, kdy Slovák Štúr se svou družinou slovenštinu oddělil. Bylo jasné, jaké je české přání: z pražského pohledu se množství rozdílů mezi oběma jazyky zdálo bezvýznamné, návrat slovenštiny do české náruče byl v podstatě formalitou. Když to šlo společně před Štúrem, proč by to nemohlo jít po něm?

Kdyby všichni obyvatelé státu mluvili pouze česky, vzrostlo by tím jejich sebevědomí: „Vstupem do školy stává se šestiletý německý hoch příslušníkem velikého sedmdesátimilionového národa,“ psal Trávníček. „Ve škole si podává ruku hoch z nejsevernějšího severu s hochem z nejjihnějšího jihu, hoch z nejzazšího západu s hochem z nejdálenějšího východu... Jaká síla kulturní by nám vzešla z toho, kdyby nebylo kulturních hranic mezi Moravou a Slovenskem a kdyby paprsky jedné spisovné řeči osvětlovaly nejen Čechy, Moravu a Slezsko, nýbrž i Slovensko!“⁴⁷⁴ Pro českého, racionálně uvažujícího filologa se zdálo myšlenkovou chybou, pojímají-li Slováci problém své vlastní řeči v takové míře jen jako otázku citovou. Přitom sotvakdo mohl a měl vědět lépe než filolog, že jazyk je především citovou otázkou.

Zbývala tedy už jen poslední možnost: ponechat oba jazyky vedle sebe, v rovnocenném oběhu a vývoji. Zastánci této teorie ve dvacátých letech prosazovali, aby se čeština i slovenština vyučovaly na středních školách v téže míře, takže by každý absolvent ovládal oba jazyky stejně, slovem i písmem. Československá inteligence měla být podle těchto představ bytostně bilingvní. Realisticky uvažující filologové, jako byl Václav Ertl, však namítali, že středoškolský student už tak musí zvládnout takové množství učební látky, že doufat v plné osvojení ještě jazyka navíc není možné. Úspěchem podle Ertla by bylo, kdyby student hovorovou řeč, v jejímž prostředí vyrostl, dokázal ve škole rozšířit také o spisovnou podobu svého rodného jazyka. Víc podle něj nebylo možné žádat.

„Představte si zmatek v hlavě takového středoškolského studenta, kterému za jeho ‚slovama‘ vštěpují spisovné ‚slovy‘ a zároveň slovenské ‚slovami‘, kterého místo ‚pečou‘ učí říkati ‚pekou‘, ale zároveň po slovensku ‚pečú‘ atd.“⁴⁷⁵ Výsledkem bude, že student nebude z obou podobných jazyků pořádně umět ani jediný. Podle Ertla má smysl usilovat spíš o pasivní znalost druhého jazyka – umožnit tedy žákům, aby se s ním seznámili četbou, spíš než memorováním mluvnických pravidel.

Na počátku první republiky se zdálo, že čeština bude mít postavení jazyka vzdělanců, kdežto slovenština prostě zůstane řečí, kterou mluví lidé na Slovensku. Dokonce i mezi slovenskými vzdělanci byly rozšířené hlasy, podle kterých měla jazykem slovenské nauky zůstat čeština, která měla pro ten účel mnohem propracovanější vyjadřovací

možnosti. Jakmile však byla slovenština zavedena jako úřední řeč ve státní správě a stala se vyučovacím jazykem ve školách, přestala být i tato představa reálná. Národní kulturu nelze štěpit: z dlouhodobého hlediska nebylo možné si představovat, že jinou řečí bude mluvit slovenský básník a jinou vzdělanec.

Se vznikem republiky získal český jazyk aspoň odbornou instituci, která sebe samu pověřila péčí o jeho čistotu. Když několik českých filologů v roce 1917 zakládalo časopis Naše řeč, žádný z nich asi netušil, kolik nových úkolů na sebe jazyk v brzké době bude muset vzít: stane se vyjadřovacím prostředkem státní správy, armády atd. A že se zároveň bude muset bránit vlně anarchie, jež přichází s každým převratem. „Budiž Bohu žalováno, že ve veliké části písemnictví dnešního množí se skoro den ode dne znaky jazykové zkázy, znaky svědčící o nedostatku dobré vůle, o nedostatku úcty k dědictví po našich lepších otcích,“ stěžoval si v roce 1920 jazykovec Josef Zubatý.⁴⁷⁶

V okamžiku, kdy měl jazyk zareagovat na nové potřeby, se podle jeho soudu ukázalo, že nemá dost pevnou tradici ani vnitřní systém, aby reformátorskému náporu odolal. Dřív (za starých brusičů) se zdálo, že stačí sepsat seznam jazykových „chyb“, ve kterých český jazyk kopíruje němčinu. Nyní se ukázalo, že problém nebude vyřešen, dokud Češi nezačnou česky myslet. Mnozí z nich, ačkoliv rodný jazyk užívají, jako by ho totiž vůbec nevnímali, opíří se po cizích vzorech a podléhají nejrůznějším módám, psali v Naší řeči. Podle Zubatého to platilo pro překladatele nejrůznějších levných knih, jimiž byl svobodný popřevratový trh zaplaven, pro povrchní žurnalisty i pro nejrůznější ctižádostivce, kteří se prostě snažili „zanechat stopu“.

Jak zařídit, aby se čeština co nejrychleji stala světovým jazykem, srozumitelným pro cizince? Třeba tak, že v psaní ženských příjmení se odstraní koncovka „-ová“ a začne se psát „paní Novák“ a podobně. Spisovatel Ignát Herrmann se v tisku ironicky ptal: opravdu je to ta největší potíž, s kterou se cizinci setkávají? Nezbude jim ještě břemeno v podobě českého skloňování a časování?

Jiní naopak mínili, že čeština má zůstat co nejméně svou. Například slovo „koňak“: místo něj byly hned po převratu nabízeny domácí varianty jako „vínožeh“, „vinovar“, „palvín“, ale také podivuhodnější „devinál“ (destilát vinný), „koňvín“ (koňak a víno) nebo prostě „zvíň“ (z vína). O nová česká pojmenování se hlásily celé nové oblasti

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK V.

ČÍSLO 10.

JOSEF JANKO:

MŮŽE-LI SPISOVNÝ JAZYK USTRNOUITI?

K pronesené otázce hodlám odpovědět dvojako: napřed vylíčím zcela obdočny zjev u spisovného jazyka německého, bera si tu za podklad, ovšem s kritickým rozmyslem a samostatným výběrem, časovou knížku *W. Fischera* »Die deutsche Sprache von heute« (2. vydání u Teubnera v Lipsku a Berlíně 1919, 475. svazček sbírky »Aus Natur und Geisteswelt«, stran 132 za 7 marek) a potom vyslovím svoje mínění o naší řeči české. Nedomýšlím se, že snad otázku přetiášanou vyčerpám anebo rozsoudím, mně postačí, uvedu-li ji vůbec do proudu a podnítm-li úvahy, rozhovory nebo později určitá rozhodnutí o ní.

Proč vycítím z pomůcky německé, to vysvětluji tím, že *W. Fischer* správně vystihl předpoklad a východiště všeho rozumného posuzování jazykových problémů, totiž *ujasněný pojem vývoje jazykového*, zdali je v něm vůbec možné pozastavení nějaké, či jsou-li spíše za všech dob patrné stopy, náběhy a zárodky uvoť, t. j. změn a odchylek od stavu právě předchozího.

Zkoumaje po té stránce dnešní spisovnou němčinu, jež snadno může laika klamati dojem celku pevně stmelého, jednotného, neměnného, dospívá *W. Fischer* poznání, že zrovna tak jako byl kdysi povlnový vývoj od staré k střední a odtud k nové horní němčině, i v horní nové němčině nejen ve volnějším stavu nářečním, nýbrž dokonce v sevířenější podobě spisovné stále všelijaké zjevy se vymykají pravidlům dosud platným. bořice, ano rušice je. *Fischer* to názorně dokazuje v oboru skloňování jmen podstatných na př. otázkou, má-li se říkati *auf dem Turme* či *auf dem Turm*, v množném čísle *die Magen, Kasten, Laden* čili s přehláskou *Mägen, Kästen, Läden*, ukazuje, jak se v řeči mluvené

289

Časopis Naše řeč na sebe brzy po svém vzniku vzal starost o to, aby každý Čech užíval rodnou řeč správně. Repro archiv autora

lidské činnosti, jakou se v republice stalo například pohřbívání žehem. V odborném časopise Krematorium se ve dvacátých letech rozpoutala diskuse, jak česky nazývat místo, kde se zpopelňují těla. Navržena byla slova jako „žárovisko“, „žárov“ nebo „žárovka“ (s tím, že dosavadním žárovkám by se správně mělo říkat „žárovky“, neboť spíš než žár vydávají zář). Nad navrženým názvem pro pec určenou ke spalování mrtvol („žlhen“) upozornili jazykovědci, že středová hláska „h“ se v podobných případech mění v „ž“, takže správně česky by se celé zařízení mělo jmenovat „žížen“. To ale nejde, uznali v Krematoriu.⁴⁷⁷

Nová pojmenování musí být česká a přitom srozumitelná v cizině: těmito pravidly se řídili třeba tvůrci nové československé měny. Brzy po převratu zavládla téměř obecná jednota v názoru, že příští měnová jednotka bude mít název „sokol“ – neboť sokolské cvičence už zná celý svět. (Jenom germanista Arnošt Kraus namítal, že vzroste zmatek, neboť slovem „sokol“ se vedle měny a cvičence označuje i dravý pták – proto by prý bylo lepší zavést pro měnu označení „lev“, tak jako v Bulharsku.)

Spor propukl o názvy drobných mincí: návrh, aby sokol měl deset drápků a sto brků, byl odmítnut jako patrně nevážený. Podle některých měl mít sokol deset korun, čímž mělo být vyjádřeno podrobení původní rakouské měny slovanské a zároveň přiznána kontinuita. Na to, jak nazývat setiny sokola, se názory také různily: za v Čechách neprůchodný byl považován slovenský název „babka“, pravděpodobnější se zdál „denár“. Když Arnošt Kraus ještě nabídl, jestli by měnovou jednotkou neměla být „kopa“, v Nové řeči ztratili trpělivost a napsali: „Těžko bychom chápali na trhu u vajec, že je kopa za padesát kop, a zkratka 40 kop. by se mohla čísti jako 40 kop, ale také jako 40 kopějek.“⁴⁷⁸

Se vznikem republiky ožila i stará česká záliba měnit pravopisná pravidla. Hýbe-li se vše okolo, proč nehýbat právě s nimi? Snahy oprávců se rozvinuly trojím směrem: šlo o zrušení háčeků a čárek, přizpůsobení pravopisu výslovnosti a zrušení rozdílů mezi „i“ a „y“. Čeští filologové pochopili, že jde do tuhého.

Obhájci odstranění háčeků a čárek argumentovali, že se písmo zklidní a stane opticky hezčím; tam, kde se čtenáři dříve třeba nad slovem „skřivánek“ krabatilo čelo, nyní nad slovem „skrivanek“ duše zaplesá. Na požadavek amatérských oprávců, aby písemná podoba češtiny kopírovala způsob, jímž se slova vyslovují, filologové odpovídali, že

„předchůdcem pravopisu musí být pravomluva“ – jinými slovy, že správné psaní musí mít základ nikoli v převažující, ale ve *správné* výslovnosti. I kdyby prý polovina národa vyslovovala „von“, „vosel“, „hodnej“, „dycky“ a podobně, důvodem ke změně pravopisu by to nebylo. O řeči se nehlasuje. „Snad se to dnes někomu bude zdáti nedemokratickým“, psal Josef Zubatý, „ale – nejen v jazyce – pravý demokraticismus nechce ze všech členů národa nadělati ‚proletářů‘, nýbrž usiluje o to, aby v národě vůbec ‚proletářů‘ nebylo.“⁴⁷⁹

Na požadavek, aby bylo sjednoceno psaní „i“ a „y“, Zubatý namítal, že jeho splnění by odřízlo národ od celého písemnictví 19. (a my dnes můžeme dodat: i 20.) století. Navíc by se tím jazyk stal nesrozumitelným: místo „rýha“, „Říha“, „rým“ a „Řím“ bychom psali jenom „riha“, „rim“. Když nakonec odrazil všechny hlavní požadavky radikálních pravopisných změn, položil si Zubatý otázku, z jakého důvodu se takové požadavky objevují právě v českém národě, ačkoliv i mnohé ostatní národy (anglický, francouzský nebo německý) užívají řeč, jejíž psaná a mluvená podoba se od sebe liší ještě více než v jazyce českém. Odpověděl si, že příčinou je česká nespokojenost „s tím, co je“, nechuť přijímat trvalejší platná pravidla. „Máme Pravidla českého pravopisu, ale nedbáme jich; a budeme-li míti sebedokonalejší slovník českého jazyka, nebudeme ho zase dbáti. Nemáme dosti úcty ani k ustálenému pravopisu, ani ke správnému jazyku.“⁴⁸⁰

Ne všichni viděli problém tak vážně jako redaktoři Naší řeči. Když jednoho rána v listopadu 1924 čtenáři deníku Tribuna otevřeli své noviny, strnuli překvapením: filosof Ladislav Klíma v článku Vředy na českém jazyku kritizoval českou řeč. Národní jazyk podle něj stůně na obě nohy: z jedné strany zní moc tvrdě (ve slovech jako „zhltl“, „zhrdl“, „prst“ nebo „smršť“), z druhé přehnaně měkce: „dítě“, „šťěstí“ nebo „Jiří“ byla podle Klímy slova „krásná jako ropuchy, lahodná jako kapka loje v tabáku“. Filosof mínil, že tvrdost lze odstranit vsunutím změkčující hlásky „e“ (čímž by ovšem vznikla slova jako „semerešt“ nebo „pereset“); co počít s měkkostí, nevěděl si rady ani on sám.

V časopise Naše řeč vzali jeho provokativní text vážně – a do filosofa se obuli. „Klíma se dívá na jazyk očima, jimiž by se asi praotec Čech díval na rotačku, a spravuje jej způsobem jako pětileté dítě kapesní hodinky.“ Ať už Klíma myslel své návrhy doopravdy nebo ne, udělal podle filologů dvojí chybu: projevil se jako estét (což má u jazyka

Ladislav Klíma

Repro z jeho knihy *Victoria aeterna*,
Praha 1992

druhořadý význam, rozhodující je, jestli plní dorozumívací funkci) a zároveň individualista (druhý omyl, neboť jazyk se utváří během kolektivní spolupráce lidí). Nebylo proto divu, že špásování mužů z Naší řeči nebralo konce. „Takováto ‚estetická‘ reforma jazyka skončila by stejně jako historie onoho kanára, z něhož se měl stát krásný kolibřík; když ho nejkrásněji natřeli všemi barvami, posel.“⁴⁸¹

Na přelomu dvacátých a třicátých let se však právě sebejistí jazykoví znalci z Naší řeči stali terčem kritiky – dokonce ještě odbornější, než byla ta jejich. Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Miloš Weingart a další členové Pražského lingvistického kroužku vystoupili proti novodobé brusičské praxi, kterou v časopise začal uplatňovat jeho redaktor Jiří Haller. Podle něj se optimální podoba jazyka nerodila z živé praxe, ale byla uložena v hlavách několika jeho prvořadých znalců (například té jeho). Pokud si někdo, a mohlo jít i o autora čteného a milovaného celým národem, dovolil nějaký novotvar, byl z redakce Naší řeči rázně okřiknut. Představa, že kdesi existuje jediné správná podoba jazyka, kterou lze vyžadovat a kterou je národ povinen znát, oblékla nový kabát.

Kdo se cítí nemocný, neléčí se sám, ale zajde k lékaři. Má činit totéž (tedy vyhledat odbornou pomoc) každý, kdo se cítí nejistý v mateřském jazyce? Členové Pražského lingvistického kroužku rozpoznali v Hallerově rigidním hledisku úzkostnou snahu moderního člověka udržet svět pod kontrolou i za cenu ztráty s realitou – a doporučili úplně jiný způsob, jak na jazyk pohlížet a jak se o něj starat.

Havránek, Weingart a další v roce 1932 v knize *Spisovná čeština a jazyková kultura* vystoupili s revolučním názorem, že silný je nikoli jazyk, který se snaží vyhnout všem cizím vlivům (ten naopak ustrne v kulturní izolaci), ale onen, který se vstřebání těchto vlivů nebojí: sám je koneckonců tím aktivním, kdo vybírá, co z jiných řečí přijmout a co ne. Pramenem spisovné normy nemají být ani pravidla dávná (a mrtvá), ani ta převzatá z lidového jazyka. Kdo chce mít naději, že v řeči dokáže odlišit podstatné od méně podstatného, ten ji musí sledovat ve všech jejích soudobých podobách – v časovém rozmezí, odhadnutém členy Kroužku na posledních zhruba padesát let. Jen tak široký záběr sníží na minimum riziko ctižádnostivé brusičské svévole. Jazyku ani jeho „laickým“ uživatelům se nesmí z hlavy poroučet, ale v míře mnohem větší než dosud je třeba vnímat ho ve všech jeho projevech.

Když básník Vladimír Holan napíše: „Kře, kde lká pel a křepelka, už dávno zvadly mukou nad rozlukou“, nemá se filolog rozčilovat, ale má být schopen jiné než autoritativní úvahy, co tato poezie pro rozvoj jazyka znamená. Podobně napíše-li Josef Palivec: „Když potmě touha tlí, tu klidně klíme klí na podhlavniče z mechu.“⁴⁸² Důvod vzrušení dokonce není, ani napíše-li Vladislav Vančura, jako v románě Poslední soud: „Den, jediná krůpěj strašných věků, se končí a vše, co bývalo, opět trvá. Lis slávy, padání nebes, bouřlivé ticho, čekání a hrůza, jež rve za slábnoucí ruku, podobný čirému roztoku kamení, podobný větru, v němž byl roztaven křišťál, podobný průzračné lávě, zasuly město.“ To všechno jsou experimentální, progresivní formy jazyka, ukazující možné cesty, kudy by se čeština snad mohla vydat v budoucnosti.

Když však není na místě rozhodovat o jazyce autoritativně, jak v názoru na to, co je spisovné a správné, dosáhnout obecné shody? „Při naší národní povaze, klonící se k individualismu stůj co stůj,“ psal jazykovědec Václav Ertl, „k umíněnosti až do malicherností, k ‚liberum veto‘, kde to jen trochu jde, a při našich názorech, že o věcech jazykových může rozumovati a rozhodovati aspoň pro sebe každý, kdo se naučil česky mluvit, nestačí jen autorita imponující.“

Podle Ertla by byla na místě spíš „autorita připuzující“,⁴⁸³ která zařídí, aby se určené normě podřídili všichni bez rozdílu – takže budou muset poslouchat i lidé jako spisovatel Josef Holeček, který ve svých textech dosud psal „skouška“, „zbrírka“, „radost“ a tak dále, filologům navzdory. Nejlepší by podle Ertla bylo, kdyby péči o jazyk dokázal převzít osvícený stát – který by pro ten účel vytvořil zvláštní instituci, Ústav pro jazyk československý.

Ústav by měl připravit slovník spisovné češtiny, a mimoto i slovník historický, který zachytí vývojové podoby řeči ve všech obdobích a ve všech regionech. Podobně jako konzervátoři Památkového úřadu se i zaměstnanci Ústavu pro jazyk československý rozjedou do všech krajů republiky, aby zmapovali bohatství lidové řeči. Konečně pak bude ústav bdít na strážní v otázkách čistoty jazyka: nikoli už jako všemi mastmi mazaný karatel, ale „připuzující“ úřady, školy a další instituce formou doporučení a rad.

První Československá republika trvala pouhých dvacet let, dobu příliš krátkou na to, aby některé její myšlenkové proudy mohly přinést výsledek dřív než v samém jejím závěru. Platilo to i pro jazykovědu.

Během třicátých let se objevily dva dlouho chystané slovníky českého jazyka, na jedné straně Vášův a Trávníčkův, na druhé slovník připravený Českou akademií věd a umění. Bohatství řeči bylo konečně z velké části zpřístupněno, takže se nyní přiblížilo i vyplnění odvěké touhy českých lingvistů: sblížit spisovný jazyk, vytvořený z děl nejlepších, starých i nových českých autorů s hovorovou češtinou.

Spisovný český jazyk se měl stát nástrojem, s nímž by poprvé v nových dějinách suverénně zacházel každý středoškolsky vzdělaný Čech. Měly tomu pomoci instituce jako Kruh přátel českého jazyka (založený v roce 1938), který se měl starat o rozvíjení jazykové kultury mezi „lidem“, pořádat přednášky, diskuse, kulturní akce atd., zkrátka konat (jak napsali v Naší řeči) „drobnou apoštolskou práci od člověka k člověku“.⁴⁸⁴ Hnutí mělo úspěch, Kruh získával nové členy po stovkách – tím prvním byl pražský primátor Petr Zenkl, o němž bylo známo, že se v mladších letech sám zabýval jazykovědou a vydal v oboru několik publikací.

Někdejší nekonečné debaty o „čistotě“ jazyka vystřídaly v Kruhu na první pohled účelnější debaty o tom, jaký má jazyk v nové době smysl. Básník Josef Hora patřil k těm, kdo na přednáškách Kruhu označovali za hlavní nebezpečí češtiny zvětšující se propast mezi spisovnou a hovorovou řečí: ta první si uchovává bohatství, ukryté ovšem v knihách; ta druhá se v běžném, každodenním styku u některých lidí zredukovala na pár set užívaných slov. „Zlo je vskutku v tom, že polovzdělaný dav žije jednak vykořeněn ze své mateřské, většinou venkovské řeči, jednak životem prázdným, napodobivým, vyčteným z novin. Zapomněl na řeč svého dětství a nikdy si nevytvořil řeč svého mužství.“⁴⁸⁵ Život klouže po povrchu, mínil Hora, jazyk tedy klouže s ním: nepevní lidé podléhají stále novým a novým módám, přijímají cizí slova jako masky a převleky. V silách nové společnosti by mělo být toto změnit.

Směřování prvorepublikové lingvistiky k syntetické péči o jazyk přerval Mnichov a okupace. Čeština zůstala jedním z mála azylů, do nichž bylo možné za války unikat. A to navzdory masivní propagaci němčiny ze všech stran (například mládež na středních školách měla 6–10 hodin němčiny týdně) i navzdory množství germanismů, jimiž byla propletena protektorátní, hlavně takzvaná aktivistická – s nacisty spolupracující – žurnalistika.

Reakce po osvobození byla tedy celkem logická: jazyk, jenž pře-
stál válečné útrapy, začal být vzýván a uctíván, lišila se v tom jenom
rétorika té které politické strany. Komunisté v Rudém právu kázali, že
„jazyk není bota, na kterou lze plivat, nedostává-li se cididla“.⁴⁸⁶ Do
textů v Lidové demokracii zas pronikala náboženská terminologie:
„Hřešili jsme a hřešíme (proti jazyku, pozn. aut.), je čas, abychom se
káli a polepšili. Jazyk mateřský, dar Boží a symbol i páteř národní své-
bytnosti nutno pečlivěji pěstovat a udržovat v čistotě.“⁴⁸⁷

Nebylo sporu o to, že jazykový cit obyvatelstva za války otupěl. Jak
mu tedy vrátit lepší podobu? Někteří mínili v souladu se starými auto-
ritativními představami, že pomůže, když nově zřízené ministerstvo
informací bude mít i oddělení se třemi úředníky znalými češtiny, kteří
budou číst všechny noviny, podtrhají červeně chyby a pro výstrahu je
pošlou zpátky redakcím. „Vedoucí redaktor by se pak postaral o přímé
poučení hříšníků,“ plánovali v Národním osvobození.⁴⁸⁸ Ve Zlíně vydal
národní výbor vyhlášku, podle které měla mít místní jazyková poradna
právo kontrolovat všechny veřejné plakáty, vyhlášky, oběžníky a ostat-
ní listiny, určené pro širší veřejnost: žádná z těchto listin nesměla mezi
lidi, dřív než ji jazyková poradna vybavila razítkem a podpisem odp-
ovědného úředníka.

V rámci aktivit, které v roce 1945 ovládly českou společnost, se
zpevnil názor, že očista řeči by neměla být méně radikální než očis-
ta společnosti od Němců. V českobudějovickém listě Jihočech vola-
li: „Všichni lidé dobré vůle, pomozte nám, nechť všude zní jen naše
zvučná mluva!“⁴⁸⁹ Spisovatel Edvard Valenta ve Svobodných novinách
psal: „Bodláčí prokletého jazyka, který se nám až k vrhnutí vzpříchoval
v krku po celá ta léta na každém rohu a při každém rozžehnutí rádia,
dovedeme dnes ještě vyplet z bohaté louky krásné české řeči poměrně
snadno, neboť se stane svatou povinností a běžnou zvyklostí poprvé
upozornit a podruhé zhurta okřiknout toho, kdo by v pochodu naší řeči
do nových dní rachotil těmito germánskými holínkami.“⁴⁹⁰

V souvislosti s probíhajícím odsunem se objevil i nečekáný jazykový
problém: jaké nové názvy totiž dát všem osiřelým místům, která měla
donedávna jména německá. Protože Češi přicházející z vnitrozemí, aby
„dosídlili“ pohraničí, si nevěděli rady, jazykovědci se jim snažili pomo-
ci. Kruh přátel českého jazyka v Jindřichově Hradci například doporu-
čoval názvy jako V olšině, Březina, U křížku, Pod sosnou, Na panském,

V Příkopě, U pazdery a podobně. Znovu, jako v minulosti, začala být
čeština stavěna do protikladu vůči němčině jako jazyk mírumilovných
lidí vůči řeči, jež „řinčí zbraněmi a válkou“.⁴⁹¹ (Což českým jazykovým
oprávcům nezabránilo, aby část této původní německé terminologie,
včetně slovních spojení „boj za mír“ nebo „boj o zrna“, zanesli do slovní-
ku komunistického režimu.)

Radost z přežití češtiny se u mnohých pisatelů snoubila s optimistic-
kými výhledy do budoucnosti. Nastal čas vydávání rozličných „chvál“
českého jazyka, z nichž asi ty nejhodnotnější a dodnes čtené sestavil
Pavel Eisner. Okouzlený možnostmi, jaké mu český jazyk dával, věřil
Eisner, že se situace bude stále zlepšovat. „Stojíme na prahu závratné-
ho vývoje národního a tím i jazykového,“ tvrdil v roce 1945. „Vlastně
poprvé v dějinách národa otevře se mu doslova celičkův svět. Spadnou
z nás poslední okovy naší odvěké klatby středoevropské, našeho dědič-
ného provincialismu. Na ostrov naší vlasti bude narážet duchové vln-
bití odevšad. Český duch a tím i čeština bude zvládat ty oceány novosti.
Život, do kterého jdeme, nebude idylou, bohudík, a tím méně bude
bezvětrím: bude to nádherný průvan.“⁴⁹²

Znovu se začalo debatovat o přípustnosti cizích slov v českém jazy-
ce. Pokud se jazyk chápal jako hlavní znak národa, musel pochopi-
telně každý, jemuž na národu záleželo, udělat vše pro to, aby tento
jazyk odlišil od ostatních. Ale platilo to o vztahu národa a řeči skuteč-
ně? Co třeba Rakušané? Staří jazykoví puristé připisovali přítomnost
cizích slov v češtině vlastní nedostatečné bdělosti: kdyby prý zachytili
takového slovního vetřelce včas, už v okamžiku, kdy se do mateřské
řeči vplížil, bylo by možné nahradit ho českým ekvivalentem. Co však
dělat v případě, kdy purista zaspal a z původní jazykové „chyby“ se
stal zvyk, pravidlo?

Doba opět vážněla a v jazyce se to jako obvykle projevilo nejdřív.
Podle staronové puristické logiky bylo správné, když ještě v předvečer
války bylo například cizí slovo „autostráda“ nahrazeno nově vytvoře-
ným slovem „dálnice“. Pokud se však dosud nepodařilo počestit jiná
slova jako „auto“, „rádio“ nebo „telefon“, znamenalo to, že řeč stále
zarůstá cizím býlím. V puristických kruzích byl dáván za vzor pros-
tějovský Neherův oděvní závod, jehož vedení se obrátilo na redakci
časopisu Naše řeč se žádostí o pomoc při výběru vhodného české-
ho výrazu, který by nahradil slovo „konfekce“. V redakci se poradili

a doporučili pak název „oděvnictví“. Podobným způsobem měly zmizet čerstvé nečistoty zanesené do jazyka z němčiny, ale i z ostatních západních jazyků.

Zdále ne každý si v prvních poválečných letech všiml, že nová generace jazykových puristů ve skutečnosti jenom vytlouká klín klímem: vlivy jedné cizí řeči se vytlačovaly proto, aby udělaly místo vlivům přicházejícím jen z opačné světové strany. Hned po roce 1945 totiž začaly být v české jazykovědě využívány autority do té doby nebyvalé – různí vedoucí představitelé Sovětského svazu. „Na první pohled se nám zdá podivné, že by mohl mít Lenin něco společného s jazykozpytem,“ psal v roce 1949 v Naší řeči Ctirad Bosák. To byla pravda; Bosák však měl po ruce vysvětlení: „Komunisté jsou lidé zvláštního ražení. Všichni bolševičtí vůdcové jsou známi tím, že na všechno stačí; že stačí na všechno důležité.“⁴⁹³

Jak se tedy ukázalo, slovanská jazykověda měla vlastně štěstí, neboť si na vyřešení různých jejích problémů udělal čas nejenom zakladatel sovětského státu, ale i jeho pokračovatel generalissimus Stalin. V souboru statí Marxismus a otázky jazykovědy, za který si vysloužil čestný titul „koryfej socialistické vědy“,⁴⁹⁴ sovětský diktátor vyjádřil mínění, že také jazykovědu, stejně jako cokoli na světě, lze opřít o materialistický základ. Podle Stalina se význam jazyka určuje podle toho, nakolik slouží budování socialistické společnosti. Z toho vyplývala jasná, pro někoho radostná, pro jiného hrozná perspektiva: jazyk může měnit každý, kdo se domnívá, že přetváří společnost k lepšímu.

Zatímco tedy byly napadány a postupně odstraňovány německé zkomoleniny jako „kiswa“, „kýbl“ a „kšír“, u čerstvého importu z východu, slov jako „brigáda“, „kolektiv“ a podobně, bylo vše v nejlepším pořádku. O slovech jako „marxismus-leninismus“ nebo „komunismus“ nemluvě. Také do myšlení o jazyce se vplížilo budovatelské nadšení; například lingvista Bohuslav Havránek na prahu první pětiletky sliboval, že česká jazykověda si při hledání takových výrazů, na něž „bychom mohli být hrdí“,⁴⁹⁵ bude počínat podobně jako dělníci, kteří se v továrnách snaží o dobré výrobky. I v jazykovědě, jako jinde, se pěstoval kult politických vůdců, o nichž se mělo za to, že jejich jazyk nesnese srovnání s vyjadřováním obyčejných smrtelníků. Platilo to pro Stalina, pro prezidenty Gottwalda a Zápotockého, dokonce i o ministrovi Zdeňku Nejedlém psal jazykovědec Quido Hodura, že jeho styl

je úžasný, ačkoliv „Nejedlý píše i mluví vždycky s teplotou vyšší než normální“.⁴⁹⁶

Nový vítr, který ve společnosti zavál v padesátých letech, vnesl i do jazyka množství nových slov. Ještě před pár lety by si nikdo nevěděl rady s výrazy, jež se po roce 1948 řadily k nejčastějším: pětiletka, proudová stavba, mládežník (později svazák), staršina, poručice, samopal, dojička a mnoho dalších se staly součástí početné řady výtvarných budovatelské doby. Většina nových slov byla přebírána z ruštiny („obezlička“, „šturmovština“, „chozrasčot“), mezi komunistickými funkcionáři však byli někteří, jimž se přes tento obecný trend podařilo zanechat v proměnách slovníku padesátých let i osobní stopu.

Obzvlášť mezi nimi vynikl ministr informací Václav Kopecký, autor šťavnatých pojmenování pro nejrůznější stranické úchytky – „slánština“, „titovština“ – a zároveň třeba organizátor kampaně z roku 1953 proti takzvaným „sucharům“ (jeho termín), tedy lidem, kteří prý škodí režimu tím, že potlačují formy lidové zábavy, jako je satira nebo cirkus, a vnucují jim vlastní, v zásadě intelektuální vkus. Také termín „suchar“ byl sovětské provenience, Kopecký to přiznával a odvolával se na větu sovětského humoristy Leonida Lenče, odkud ji prý převzal: „Suchar se z tebe stal, prokurátore, sušená ploštice, to ti řeknu, nezlob se!“ Nové označení „škodlivého typu kulturníka“ se uvnitř aparátu KSČ, náchylného k přijímání všech změn přicházejících shora, bleskově vžilo – a udrželo se v oběhu, dokud po pár měsících kampaň proti „sucharům“ nenahradila kampaň další.⁴⁹⁷

Proměny češtiny, hlavně její slovní zásoby, dosáhly v padesátých letech takového stupně, až marxističtí jazykovědci, hrdí na to, že jsou svědky, začali mluvit o revoluční etapě jazykového vývoje, jež prý je srovnatelná s jungmannovským obrozenským obdobím. Slova pocházející ze západních jazyků byla likvidována všude, kde se dalo: nahradit „pomfrity“ v jídelních lístcích restaurací „smaženými brambůrkami“ sice mělo logiku, proměna „jazzu“ v „džez“ však už méně.⁴⁹⁸ Rostoucím potřebám propagandy odpovídal „rozvoj“ publicistického stylu, hlavně v novinách; období vědeckotechnické revoluce (o níž měl režim za to, že se v ní nachází) měl odpovídat růst odborné terminologie všeho druhu.

Shora se tvrdilo, že společnost se dynamicky rozvíjí po všech stránkách, tak jak by se právě jazyk mohl nerozvíjet? Po vzoru Sovětského

svazu přibývalo například zkratek, jež měly vyjadřovat budovatel-
ský elán pracujících (JZD, ROH, ČSM). Místo „papírnictví“ se říkalo
„Narpa“, z řeznictví se stala „Masna“ – a z řezníka, alespoň na krátkou
dobu, „masnař“. Vznikly celé profese, jež bylo třeba nově pojmenovat
(„politruk“, „děldop“ – míněn dělnický dopisovatel). Z nově objeve-
né potřeby schůzovat se zrodila slovní spojení jako „nanášet otáz-
ku“, „najždět na plán“, „postavit problém“, „tak nějak si to rozříkat“
a podobně.

Nový režim s sebou nesl nové starosti. Jak třeba dosáhnout, ptali se
pracovníci aparátu KSČ, aby se ve stranické propagandě dalo mluvit
a psát snesitelným jazykem? Záhy se totiž začalo ukazovat, že ideolo-
gický slovník strany je do té míry vzdálený skutečnosti, že propojení
tohoto jazyka s reálným jazykem lidí v podstatě není možné. Členové
strany se na setkání poznávali podle toho, že chápali a často i užívali
slovní spojení, jako „ukovat nerozbornou jednotu“ nebo „osvobodit
z fašistického jha“. Zbytek lidí nad takovým jazykem krčil rameny.

Přestože byla péče o jazyk podřízena stejným totalitním pravidlům
jako zbytek společnosti, podařilo se Ústavu pro jazyk český, založené-
mu v roce 1945 (jenž při tom vyšel ze zkušeností českých jazykovědců
několika starších generací), vtisknout takové péči systematický cha-
rakter. Cílem jazykovědy už nebylo vymyslet systém přísných a jedine
správných pravidel, ale spíš vytvořit podmínky pro to, aby co nejširší
vrstvy lidí měly chuť používat v běžném styku nikoli hovorovou, ale
spisovnou řeč. Jazyk měl být vnímán jako systém, jenž je v neustálém
vývoji. Žáci a studenti neměli memorovat poučky, ale měli se učit roz-
lišovat ducha řeči. „Jazyk mateřský jistě lépe ovládá žák,“ byl citován
starý Vilém Mathesius, „který třeba někdy zakolísá v pravopisu nebo
tvarosloví, ale dovede pěkně vyprávět nebo popisovat, nežli žák, kte-
rý má v malíčku všechny předpisy pravopisné a tvaroslovné správnos-
ti, ale nesvede několik kloudných vět jasného a plynulého vyprávění
nebo popisu.“⁴⁹⁹

Zaměstnanci Ústavu pro jazyk český se rozhodli sloužit nové a velko-
ryse představě správného jazyka do roztrhání těla. „Profesor Havránek
upozorňoval každého z nás,“ vzpomínal v osmdesátých letech Josef
Filipec, „že se sluší, aby vědecký pracovník pracoval až šestnáct hodin
denně, a že je třeba zbavit se školských pouček: správné – nesprávné,
nikoli – nýbrž a nic mezi tím.“⁵⁰⁰ Zvýšená aktivita přinesla ovoce. Vedle

češtinářských rubrik, otiskovaných v novinách, získal velkou oblibu
rozhlasový Jazykový koutek, založený ústavem v roce 1946 a vysíla-
ný každý všední den; mezi badateli se o něj dlouhá léta staral Miloš
Dokulil, jenž proslul tím, že nepovažoval za nemožné dodávat ze své
dílny jeden koutek denně. V Praze a Brně byly zřízeny jazykové porad-
ny, zodpovídající (nejčastěji telefonické) dotazy nejistých obyvatel.
Nikdy předtím a zdá se, že (zatím) ani potom, nebyla starost o českou
řeč do té míry veřejným zájmem jako v šedesátých letech.

Opakovaly se však i mnohé staré námitky. Učitelé základních škol
například dál tvrdili, že pravidla pravopisu zůstávají nesmyslně slo-
žitá: nácvik psaní „i“ a „y“ zabral podle průzkumů, uskutečněných
v šedesátých letech, na ZDŠ víc než sto hodin, o kterých si mnozí učí-
telé mysleli, že by se daly využít lépe. Ačkoliv se však třeba z dopisních
rubrik v novinách mohlo zdát, že lidé si přejí radikální pravopisnou
reformu, z průzkumu prováděného ústavem na konci dekády vyplynu-
lo, že žádané jsou jen takové zásahy do pravopisu, které nijak výrazně
nezmění grafickou podobu textů. „Zhruba by se to dalo vyjádřit asi tak,
že veřejnost by si přála, aby se pravopis zjednodušil, ale současně aby
to nebylo příliš nápadné, aby se nezměnilo nic podstatného,“ shrnuli
tyto požadavky v Naší řeči.⁵⁰¹

Navrhané radikální úpravy (například odstranění „y“ ve vyjme-
novaných slovech) se proto ani tentokrát neuskutečnily. Nová vydání
pravidel pravopisu, jakkoliv režimu poplatná třeba v označování jeho
institucí velkými písmeny, zároveň přispívala k demokratizaci jazy-
ka zaváděním takzvaných dublet – dvojího způsobu psaní některých
cizích slov, například „president-prezident“. Psaná podoba jazyka se
tím měla stát snesitelnou jak pro konzervativce, tak pokrokaře, a bylo
ponecháno na vývoji, aby rozhodl, či pojetí se prosadí.

S překvapením byl v českém tisku komentován francouzský zákon
z roku 1976, jímž bylo ve Francii zakázáno užívání cizích slov všude
tam, kde pro daný předmět existovalo francouzské označení. Aby snad
čeští čtenáři nezačali přemýšlet nad možností chránit češtinu před pří-
valem rusismů, byl francouzský jazykový zákon označen za demago-
gické gesto, jež prý nemůže zakrýt podstatu věci – a tou je pronikání
amerického imperialismu do všech sfér života ve Francii. Že ruština
proniká do českého jazyka stejným způsobem, marxističtí jazykovědci
jako by nevnímali: když v Naší řeči jednou, už za hluboké normalizace,

rozebírali jazyk Týdeníku aktualit (zaměřeného na překlady článků ze sovětského tisku), došli přes stovky nalezených rusismů k závěru, že jazyková úroveň časopisu je skvělá.⁵⁰²

„Teprve ve společnosti socialistické, budované pod vedením komunistické strany, mohla se spisovná čeština všestranně rozvíjet a uplatňovat,“⁵⁰³ tak viděli v Naší řeči situaci v osmdesátých letech. Konkrétně to znamenalo, že do jazyka volně pronikala slovní spojení, jako například „strana a vláda“, „demokratický centralismus“, „proletářský internacionalismus“, „bratrská pomoc“ (míněna okupace republiky v srpnu 1968) a další. V posledních letech před listopadovým převrácením se v souvislosti s nástupem Gorbačovových reforem ještě zvedla poslední vlna novodobých rusismů – slov jako „perestrojka“, „glasnost“ atd.

I po roce 1989 se objevily názory, že český jazyk je v ohrožení; nejčastěji s nimi vystupovali komunisté a některá další extremistická nebo nacionalistická sdružení. Polistopadové pokusy zaručit správnost a čistotu řeči zákonem, obsahujícím i hrozbu sankce, byly odraženy. Neuspěly ani komunistické pokusy vnutit určitou podobu spisovného jazyka třeba moderátorům soukromých televizí a rádií a dalším pracovníkům v médiích. Souvislost mezi autoritativním myšlením a pocitem neustálého ohrožení jazyka se potvrdila.

Sen o Podkarpatské Rusi

Až do podzimu 1918 sotva některého z Čechů napadlo, že by ten bezejmenný kus uherského území pod hřebeny Karpat mohl s jejich příštím státem nějak souviset. A zpočátku to netušili ani sami představitelé Rusínů v Americe. Hnuli se mezi posledními, až v létě 1918, a svou rezoluci, žádající pro mateřskou zemi právo na sebeurčení, předložili prezidentu Wilsonovi v hodině dvanácté, 21. října 1918. Navrhli tehdy, v sestupném pořadí, trojí možný způsob budoucnosti své země: nezávislost Podkarpatské Rusi, její spojení s Rusíny v sousední Haliči a Bukovině nebo autonomii v rámci některého státu – bylo jim jedno kterého, ale v úvahu tehdy přicházely nejpravděpodobněji Uhry.

O možném spojení s Československem, které v té chvíli oficiálně ještě ani neexistovalo, nejprve vůbec nebyla řeč. Změnilo se to, až když představitel amerických Rusínů, mladý a schopný advokát Grigorij Žatkovič navázal kontakt s Masarykem. Ten měl v té době mezi slovan-skými exulanty z Evropy výborný kredit: právě dotvářel demokratický stát po americkém vzoru, do kterého Pittsburskou dohodou s představiteli amerických Slováků vtělil také východní část země. Obtíže spojené s přidružením vzdáleného Podkarpatska si dokázal představit. Zároveň si však, jako dobrý stratég, uvědomoval i význam takového spojení: ČSR by jím získala hranici s Rumunskem a dostala by do obklíčení nenáviděné Maďarsko; Podkarpatskem mimoto vedla i důležitá železniční trať ze střední Evropy k Černému moři.

V plebiscitu uspořádaném na konci roku 1918 se ze zástupců amerických Rusínů vyslovily pro připojení k ČSR dvě třetiny. Zbytek dokonale dramatický vývoj na sousední Ukrajině a v Maďarsku, kde se na jaře 1919 v obou případech ujali moci bolševici. V květnu 1919 rusínští zástupci oficiálně požádali prezidenta Masaryka o začlenění Podkarpatska do ČSR. Podrobnosti pak upravila saintgermainská mírová smlouva ze září 1919: její dikce neskrývala, že cílem bylo dostat území pod jedinou demokratickou správu, která v tomto neklidném zmítaném koutě Evropy v dané chvíli přicházela v úvahu.